

La dimensió territorial del nacionalisme*

Joan NOGUÉ i FONT

*Catedràtic de Geografia Humana
de la Universitat de Girona*

Voldria dedicar les paraules d'aquesta tarda a l'amic Lluís Casassas. No vaig tenir la sort de disfrutar-lo com a professor, però sí, en canvi, com a col·lega i company de treball en diverses empreses endegades conjuntament en aquests últims quatre anys. En guardo un bon record, un molt bon record. Tots els companys de la Universitat de Girona en guardem un bon record.

Amb ell, precisament, havia parlat manta vegades del tema que avui ens ocupa, això és de la dimensió territorial del nacionalisme. Ambdós coincidíem en el fet que, sens dubte, el nacionalisme és un fenomen delicat i complex o, si més no, compromès i comprometedor. És un concepte carregat de connotacions diverses i d'interpretacions contraposades. Malgrat la seva enorme importància i transcendència — o potser precisament per això mateix—, ha estat un tema espinós, incòmode i, per tant, poc estudiat per les ciències socials, entre elles la geografia humana. Es fa difícil analitzar un fenomen tan viu, dinàmic, canviant, a voltes fins i tot contradictori. M'atreveria a dir que es fa especialment difícil entre nosaltres, entre els geògrafs, perquè, com ens ensenya prou bé la història de la nostra disciplina (camp al qual em dedico en la meua activitat docent), la geografia ha estat sovint directament involucrada en l'argumentació legitimadora de projectes ideològics de caràcter nacionalista.

Fa pocs dies, en aquesta mateixa sala, Metchild Rössler ens recordava els préstecs científics i legitimadors de Christaller envers la política d'expansió territorial del III Reich i, en un article publicat a la revista *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, Hermínia Pujol i Anna Ribas (1989) exploren el caràcter irredentista —i, per tant, obertament nacionalista— del llibre *La France de l'Est* de Paul Vidal de la Blache. Sense anar més lluny, hi ha qui creu que, a Catalunya mateix, l'èxit de la implantació del mètode regional francès durant les

primeres dècades del segle respon, en part, a l'excel·lent adequació d'aquesta perspectiva metodològica al projecte nacional català. Encara més: pocs dies abans de rebre l'amable invitació de la Junta Directiva d'aquesta Societat per impartir la conferència d'avui, vaig ser invitat a formar part d'un Tribunal que haurà de jutjar la Tesi Doctoral que porta per títol: «Euskal Nazionalismoa eta Nazio Lurralde (El Nacionalisme Basc i el Territori Nacional)». Evidentment, vaig acceptar la proposta, perquè el tema m'interessava. La meua expectació i curiositat per aquesta Tesi va pujar de to quan, just després d'haver confirmat la meua assistència a l'acte, el meu interlocutor em confessà —una mica temorós de la meua reacció— que la Tesi s'haurà de llegir a la presó perquè l'autor és Julen Zabalo Bilbao, un membre de l'organització armada ETA, llicenciat en Geografia i, pel que sembla, amb una llarga condemna per complir. No és fàcil, en definitiva, allunyar el tema d'enceses passions quotidianament viscudes. No és fàcil posar-lo sobre la taula i disseccionar-lo amb tranquil·litat, però hauria de ser possible.

El primer que cal fer quan s'enfila una qüestió com la d'aquesta nit és aclarir exactament del que estem parlant. Una cosa és la dimensió territorial del sentiment nacional, del sentiment d'identitat nacional, i una altra és la dimensió territorial del nacionalisme, és a dir la dimensió territorial d'un discurs ideològic, d'un discurs polític-ideològic. Són dues coses diferents, que es barregen sovint —i sovint intencionadament. Jo parlaré, avui, de la dimensió territorial del nacionalisme, no sense reconèixer, abans, que cada cop em sento més atret —i més temptat— per explorar un camp tan verge i relliscós com el de la dimensió territorial del sentiment d'identitat nacional, del sentiment de la consciència nacional. Una exploració que passa, sens dubte, per l'anàlisi del sentiment de territorialitat, per l'estudi del sentit d'identitat territorial, per la comprensió d'un fenomen tan complex com el de la consciència de pertànyer a un lloc. En sabem ben poca cosa de tot això. Tots som conscients que és un tema que tenim mig apartat, que és un diamant en brut que cal polir i treballar. Però no ens hi atrevim: no sabem per on començar, ni tenim clar quin mètode és el millor. Ens fa —reconeixem-ho— una certa ànsia.

Parlaré, doncs, de la dimensió territorial del nacionalismes, entenent els nacionalismes com unes ideologies sòcio-polítiques que persegueixen uns objectius determinats a través d'unes pràctiques polítiques determinades o, si ho volem dir d'una altra manera, com un conjunt d'expressions ideològiques que tracten de fer reconèixer una comunitat com un tot i que, a més, poden traslluir diverses estructures socials. En aquest sentit, vull fer observar a l'auditori que parlo «dels nacionalismes», més que no pas «del nacionalisme». Es fa difícil parlar del nacionalisme en abstracte, com a categoria ideològica allunyada de qualsevol referència social, espacial i temporal. No hi ha un sol nacionalisme, sinó molts nacionalismes i llurs respectius papers polítics han variat al llarg de la història d'acord amb els corresponents contextos geogràfics.

La realitat contemporània, per sorpresa nostra, ens mostra, avui, una exhuberant i prolífica manifestació de nacionalismes estatals i subestatals, per no parlar ja (perquè no és el cas) de regionalismes i de localismes. Se'm fa difícil pensar en la possibilitat de formular una única teoria explicativa que englobi tots i cadascun d'aquests nacionalismes, per més que em sembli sa aspirar a la formulació de models interpretatius mínimament genèrics, mínimament globalitzadors. En l'estudi del nacionalisme ens trobem, novament, amb aquella dicotomia ja clàssica en les ciències socials: això és, la tensió (de difícil resolució) entre una perspectiva idiogràfica i una perspectiva nomotètica.

Segui com sigui, el cert és que no s'han complert les previsions d'aquells qui, en les dècades dels seixantes i dels setantes, creien que la integració mundial de l'economia comportaria una progressiva reducció dels fenòmens nacionalista i regionalista (Lipset, Rokkan, 1967). Es creia cegament que la difusió a través dels mass-media d'elements culturals i socio-estructurals d'abast mundial, la modernització general de l'economia i de la societat i un desenvolupament econòmic de caràcter internacional i totalment interrelacionat portarien a una progressiva integració cultural, política i econòmica, la qual cosa comportaria la progressiva substitució dels conflictes de caràcter territorial (nacionalista-regionalista) pels conflictes de base social i econòmica, és a dir pels conflictes de classe. I no ha estat així. Què difícils que són les previsions en ciències socials!

Què ha passat? No hi ha un únic factor explicatiu. Aquests varien en funció del context històric i geogràfic i, en aquest sentit, m'atreveixo, simplement, a apuntar uns quants factors:

— La desaparició del Mur de Berlín i el col·lapse de l'imperi soviètic i, per tant, de la seva àrea d'influència, han comportat, sens dubte, la revifalla de vells greuges nacionalistes artificialment continguts, de vells contenciosos territorials no resolts o, fins i tot, en molts casos, agreujats. A més a més, la caiguda en desgràcia de la ideologia oficial ha deixat la porta oberta a noves formes d'expressió social ideològica, essencialment de caràcter religiós i nacionalista, ambdues amb un to fonamentalista preocupant.

— Al Tercer Món —i especialment en aquelles àrees del Tercer Món que havien format part fins fa ben poques dècades dels imperis colonials europeus (Àfrica i Proper Orient, sobretot)—, hom percep de forma cada cop més diàfana que l'abisme que els separa dels països desenvolupats és més i més gran a mesura que passa el temps. Davant, doncs, de l'aparent fracàs de les temptatives desenvolupistes i modernitzadores impulsades durant els primer anys de la independència per les *élites* locals formades a Occident, la reacció és clara: el retorn als propis orígens —culturals, religiosos, territorials— via moviments nacionalistes impregnats en molts casos d'un cert fonamentalisme religiós o, si més no, espiritualista.

— A Occident hem assistit en els últims anys a una accelerada evolució i reformulació de les formes de producció capitalistes. Hem passat d'un sistema de producció fordista, basat en la producció i consum massius (sobretot de béns duradors i considerats de «primera necessitat», tipus electrodomèstics o automòbils) a un sistema de producció postfordista, basat en l'especialització flexible de la producció i del consum, tot plegat en el marc d'un procés caracteritzat per la internacionalització de la producció i la consolidació definitiva del capitalisme en totes i cadascuna de les relacions quotidianes dels individus. El fordisme es basava en béns duradors, inventariables; el postfordisme se centra més en mercaderies fungibles com la informació, la moda, l'oci, el turisme. Les formes de producció postfordistes són flexibles, especialitzades, descentralitzades, adaptades a la demanda, adaptades al lloc. Aquest nou capitalisme (que alguns anomenen tardà) suposa un canvi en les formes de producció, però també en els hàbits de consum i en els estils de vida; un canvi que, a tots els nivells, recupera l'especificitat del lloc i, en definitiva, el sentit d'identitat regional (en alguns casos) i nacional subestatal (en d'altres). Per altra banda, Occident està afectat també per una crisi (que no caiguda) de les ideologies. En moments de desconcert ideològic i de falta de referents clars, la necessitat de sentir-se arrelat a un lloc i a

una col·lectivitat és més forta que mai. Els nacionalismes tenen, doncs, en aquest sentit, un camp abonat també a Occident.

Definitivament, la comprensió de les complexes dinàmiques territorials i socials del món contemporani —entre elles els nacionalismes— passa per la comprensió d'aquesta dicotomia —aparentment contradictòria— entre internacionalisme i localisme.

Constatada la importància del fenomen i reconeixent la diversitat de factors que el poden ocasionar, plantejo la següent hipòtesi: la dimensió territorial dels nacionalismes és tan important que hom pot arribar, fins a cert punt, a definir els nacionalismes com a una mena d'ideologies territorials, d'ideologies fortament basades en imatges i referències territorials. Si bé no sempre explícitament, però sí sovint implícitament, en el discurs nacionalista s'utilitzen constantment imatges, metàfores, expressions, al·lusions, referències a l'element «territori». Quines són aquestes referències? Com són aquestes imatges? Com es transmeten? Quin ús fan els diversos nacionalismes del territori per tal de fomentar o, fins i tot, crear la consciència nacional? Quins són, en definitiva, els components territorials del fenomen nacionalista? Fins a quin punt podem considerar, realment, els nacionalismes com a ideologies territorials? Vet aquí alguns dels interrogants que em planteja el tema.

Com resoldre'ls? Evidentment, a través d'una anàlisi acurada del discurs nacionalista, dels seus components ideològics i dels mitjans que s'utilitzen per transmetre'l.

D'entre els components territorials del discurs nacionalista jo en destacaria els següents: 1) l'irredentisme, 2) les estratègies territorials de caràcter polític-administratiu (comarca *versus* província, per entendre'ns), 3) el procés de creació d'un paisatge simbòlic de caràcter nacionalista (en d'altres paraules, la «nacionalització» del paisatge, el fet d'imbuir de simbologia nacionalista determinats elements del paisatge de la nació), 4) el territori entès com a receptacle de la consciència nacional, és a dir el territori en tant que *home-land* en versió anglo-saxona, o en tant que *heimat* en versió alemanya, 5) un cert determinisme ambiental, estretament lligat a la idea del *Volkgeist* del Romanticisme alemany, 6) els recursos naturals, les riqueses naturals que ofereix el territori, per pobres i poques que siguin, 7) la degradació ecològica, entesa com una agressió directa a la mateixa essència de la nació. D'entre els mitjans que s'utilitzen per transmetre aquests components territorials del discurs nacionalista ressaltaria la cartografia i l'ensenyament de la geografia.

Donat el temps de què dispenso, no em puc estendre en tots aquests set components territorials, ni amb els mitjans que s'utilitzen per transmetre'ls. Els proposo, a canvi, centrarme en un sol d'aquests components i analitzar-lo una miqueta més a fons. Em centraré, concretament, en el procés de creació d'un paisatge simbòlic de caràcter nacionalista; en d'altres paraules, en el procés de «nacionalització» del paisatge, en el fet d'imbuir de simbologia nacionalista determinats elements del paisatge d'un territori determinat. Ho faré a partir d'un assaig que he escrit sobre el tema que avui ens ocupa (Nogué, 1991).

Per entendre aquest procés és necessari concebre el paisatge, almenys en part, com un producte cultural, com un producte social. El paisatge seria, des d'aquesta perspectiva, la projecció cultural d'una societat en un espai determinat. En aquest sentit, el paisatge està ple de llocs que encarnen l'experiència i les aspiracions de la gent. Són llocs que es-

devenen centre de significats; símbols que expressen pensaments, idees i emocions vàries i diverses. Alguns d'aquests llocs evocuen un marcat sentit de pertinença a una col·lectivitat determinada, a la qual li atorguen un signe d'identitat. Esdevenen, en realitat, veritables símbols de caràcter netament nacionalista. Podem parlar, sens dubte, de l'existència d'un paisatge simbòlic nacionalista. Els nacionalismes se serveixen d'un bon piló de símbols —també paisatgístics— tendents a enfortir els llaços nacionals i a què la població s'identifiqui a si mateixa com a «poble», com a comunitat. La mitologia nacionalista ha creat un veritable reguitzell de llocs d'identificació col·lectiva, entenent aquí per lloc una àrea limitada, una porció de l'espai concreta carregada de simbologia que actua com a centre transmissor de missatges culturals.

El que m'agradaria ressaltar aquí és que aquests paisatges, aquests llocs d'identificació col·lectiva de caràcter nacionalista no són immanents ni immutables. Com les nacions i els nacionalismes, es fan i es desfan i varien en el temps i en l'espai. Per veure-ho millor, em centraré en aquest punt en dos exemples, en dos paisatges-símbol realment interessants: la muntanya catalana i el bruguerar danès.

A l'Occident europeu, l'apreci pels paisatges aspres, abruptes i hostils, com la muntanya o les zones pantanoses, és relativament recent. La muntanya —fins al segle XVIII encara temuda i evitada— es posa de moda al segle XIX, lligada a l'aparició d'una estètica d'allò grandios, sublim (ara neix l'alpinisme) i fins i tot terrorífic (el moviment romàntic es delecta amb els paisatges emboscats, boirosos, nocturns, fúnebres). A finals del segle XVIII comencen a aparèixer llibres il·lustrats sobre excursions a la muntanya. N'és el pioner Horace-Bénédict de Saussure, amb un llibre sobre els Alps. Curiosament, el Mont-Blanc, conegut popularment fins llavors com la «muntanya maleïda», canvia de denominació en aquests moments (Nogué, 1985). Per la seva banda, el 1792 Ramon de Carbonnières publica el primer llibre de viatges dedicat monogràficament als Pirineus. Catalunya, en plena Renaixença, participa també d'aquest canvi en la valoració estètica i simbòlica de la muntanya (Prats, 1988). Aquest element del paisatge esdevé així, a partir d'ara, una peça essencial en la simbologia nacionalista catalana. La muntanya tindrà un caràcter mític, regeneratiu i gairebé iniciàtic. Serà símbol de puresa i de virginitat. Els orígens de la nació, per tant, hauran de ser buscats a la muntanya, concretament al Pirineu, i serà també una muntanya —Montserrat— que esdevindrà el símbol per excel·lència de la pàtria catalana. Les al·lusions a Montserrat, al Canigó, al Pirineu, al Montseny, pels grans poetes i escriptors catalans de l'època (des d'Aribau i Piferrer fins a Joan Maragall, Jacint Verdaguer i Bofill i Mates) són conegudes a bastament. És per això mateix que no hi faré referència i sí reproduiré, en canvi, algunes citacions d'autors que podríem qualificar de segona fila i que, precisament per aquest fet, són d'una gran significació. La muntanya esdevé, als ulls d'aquests escriptors, un espai verge, pur, sagrat, intacte, un reducte dels valors morals que donen identitat i caràcter al poble català:

«La muntanya, àrida, abrupta, és calcària i cria bones herbes per al bestiar. El fervor religiós d'aquelles muntanyes era admirable, gent senzilla, separats del món civilitzat, on les creences es conserven en tota la seva puresa» (1887; Bosch de la Trinxeria, 1978, pp. 270-271).

«Un cabalós manantial, una cova basàltica... el llit del riu Fluvià, encaixonat entre cingleres i penya-segats..., tot això i moltes altres coses us enlairen, sense adonar-vos-en,

a un estat de perfecció moral i de goig anímic» (Gelabert, 1908, p. 98).

«Aquells a qui, com jo, esblaima la més petita cosa, tindríem de passar temporades a la Garrotxa per foragitar les filosofies d'aquí baix» (Danés i Vernedas, 1913, p. 172).

Aquesta imatge de la muntanya és present una i altra vegada en els llocs més inesperats i en les circumstàncies històriques més inversemblants:

«El Ampurdán y la Cerdaña sienten como se acerca el fragor de la lucha que tan lejana parecía. Las tierras que se apoyan en el Pirineo son duras y bravas y fueron cuna de Cataluña. Desde ellas bajaron a los llanos centrales arrojando a los invasores moriscos los catalanes de entonces. Ahora también se yerguen amenazadoras para el invasor y también desde ellas como alud bajarán los ejércitos libertadores de la República» (*República, Diario-Órgano de las Bases de Carabineros*, Olot, 31 Gener 1939, Any II, núm. 16).

I el mite segueix. El nacionalisme català contemporani —i molt especialment el representat per uns determinats partits— evoca el caràcter purificador, expiatori i, en definitiva, patriòtic de l'anada a la muntanya. D'aquí el caràcter sublim que s'ha volgut donar a les gestes muntanyenques del President de la Generalitat, Jordi Pujol, ja sigui quan puja al Tagamanent o en l'ascens a la Pica d'Estats, on, fa poc, va descobrir una placa commemorativa del centenari de l'ascensió de Verdaguer i on —dit de passada— un partit de l'esquerra catalana va organitzar una costellada per celebrar l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, l'any 1979. La muntanya és i ha estat utilitzada pel nacionalisme català, sobretot per aquell nacionalisme de caràcter més conservador i tradicionalista, suggerint així uns orígens de la nació remots en el temps, per no dir divins. Tot plegat ajuda a entendre molt millor determinades declaracions i actituds dels portaveus més assenyalats d'aquest nacionalisme davant d'esdeveniments significatius que han succeït i succeeixen en la vida quotidiana d'aquest país, com l'incendi de la muntanya de Montserrat l'estiu del 1986 o la conversió de l'ascens d'un equip català a l'Everest —amb la consegüent hissada de senyera— en una gesta altament patriòtica.

El bruguerar ha jugat a Dinamarca un paper similar al que la muntanya ha jugat a Catalunya. El bruguerar, una comunitat vegetal dominada pel bruc, ocupa —més abans que ara— extenses àrees perifèriques dels països nòrdics, entre d'altres, els *Highlands* escocesos, algunes parts d'Irlanda i la península de Jutlàndia, a Dinamarca. Es tracta, certament, d'un paisatge rude, inhòspit, difícil, similar, en aquest sentit, a la muntanya, a l'alta muntanya. En diferents períodes històrics ens trobem amb dues actituds totalment oposades enfront del mateix paisatge danès, dues actituds que expressen sentiments nacionalistes també diferenciats (Olwig, 1984).

A principis del segle XIX, Dinamarca, marcada per la desfeta militar de les guerres napoleòniques, la pèrdua de bona part del seu territori (Noruega) i el col·lapse financer, necessitava més que mai d'una revifalla patriòtica, d'un renaixement de l'esperit nacional. És ara quan la burgesia il·lustrada de Copenhagen, allunyada de sempre —tan físicament com mental— de la Jutlàndia rural, «descobreix» el bruguerar i inicia una veritable croada nacional per transformar-lo en terres de cultiu. Personatges il·lustres de la classe política i intel·lectual danesa convertiran la recuperació i transformació del bruguerar en una causa nacional, una de les poques capaces d'aplegar l'enfrontada societat danesa del moment

en una tasca comuna. Enrico Salgas (1828-1894) funda la Societat Danesa del Bruguerar (1866) amb l'ànim d'impulsar la transformació d'aquest territori, però amb un lema al darrera clarament nacionalista i de caràcter reconfortador, gairebé resignat: «El que s'ha perdut fora, cal recuperar-lo dintre». El bruguerar esdevingué així el símbol per excel·lència del potencial de desenvolupament autòcton, propi, sorgit de la mateixa terra pàtria.

Cent anys més tard d'aquesta magna operació, el bruguerar, que el 1800 ocupava la pràctica totalitat de la península de Jutlàndia, quedà reduït a unes poques àrees. Ni el context polític —nacional i internacional— ni la situació econòmica de Dinamarca ja no eren les mateixes. Es començà a qüestionar, per tant, la necessitat de continuar amb la roturació del bruguerar. Nasqué, en definitiva, un moviment preservacionista que veia en el bruguerar un element bàsic de la identitat nacional danesa. Posteriorment s'hi afegiren arguments de caràcter ecològic i estètic, amb el resultat que, avui, bona part de les 93.000 hectàrees que queden de bruguerar estan protegides per la llei. Fins a quin punt aquests santuaris naturals —a Dinamarca, a Catalunya i a qualsevol país occidental— estan protegits per la seva vàlua ecològica o pel seu simbolisme nacionalista, és una qüestió que queda enlaira i pendent per a una altra ocasió. En qualsevol cas, a Dinamarca la raó fou inicialment de caràcter clarament nacionalista.

Així, doncs, el paisatge pot esdevenir en un moment determinat un símbol d'identitat per a una col·lectivitat nacional. Alguns paisatges, o porcions d'aquests paisatges, esdevenen veritables símbols d'una ideologia nacionalista que evoca sempre un passat nacional més o menys llunyà. El sentiment nacionalista s'expressa molt sovint a través de la veneració envers el passat, un passat plasmat —això sí— en el territori. Certament, per al nacionalisme, més que per a cap altre fenomen social, el territori esdevé el receptacle del passat nacional en el present. La ideologia nacionalista ha intentat donar sempre la seva pròpia interpretació del procés d'ocupació i control del territori nacional. Territori i història, en contínua interrelació, són els dos eixos vertebradors d'aquest procés. La nació arriba a la seva maduresa, a la constitució d'un estat-nació, després d'un llarg procés d'historicitat del territori i de territorialització de la història (Poulantzas, 1979). El passat —el passat imbuït en el territori— és un component territorial dels nacionalismes de primer ordre: «El territori és el receptacle del passat en el present... L'excel·lent història de la nació es materialitza en l'excel·lent porció del territori ocupat per la nació. És la terra-mare, la primitiva terra dels avantpassats, més antiga que qualsevol estat; la mateixa terra que va viure les grans gestes, els mítics orígens.» (Anderson, 1988, p. 24). Certament, el procés de construcció nacional és, com ja s'ha dit, un procés de territorialització de la història i d'historicitat del territori que queda plasmat visualment —i simbòlicament— en el paisatge.

En el cas dels Estats Units d'Amèrica —l'exemple que potser conec més a fons i més directament—, aquesta fascinació pel passat es materialitza en la creació d'innombrables parcs nacionals i estatals, museus històrics, pobles-museu i assentaments i monuments històrics, l'estil del Mount Vernon, el Greenfield Village, el Valley Forge State Park i molts d'altres, amb un nombre de visitants que no para de créixer any rera any. Les peculiars característiques del procés de formació de la nació americana, així com l'èmfasi continu en les idees de progrés i de futur, fan encara més ressaltable l'interès pel passat que en les últimes dècades s'observa en aquest país, per més que estan apareixent dures i encertades crítiques a la forma en què es realitza aquesta recuperació. En llocs com Anglaterra, aquest tret, inherent a tota ideologia nacionalista, és viscut encara amb molta més força.

Lowenthal i Prince (1965) parlen, fins i tot, d'un hàbit característic de la cultura anglesa consistent en una certa habilitat per saber «mirar el paisatge a través de les seves associacions amb el passat i avaluar els llocs d'acord amb les seves connexions amb la història» (p. 205).

El territori nacional esdevé, per tant, quelcom més que una simple àrea geogràfica més o menys delimitada. Esdevé un territori «històric», únic, distintiu, amb una identitat lligada a la memòria i una memòria lligada a la terra. La història nacionalitza un tros de terra i imbueix de contingut mític i de sentiments sagrats els seus elements geogràfics més característics. El territori esdevé així el receptacle d'una consciència col·lectivament compartida. És la terra-mare, la *homeland* en llengua anglesa i la *heimat* en llengua alemanya. Aquesta *homeland* és venerada i honorada per damunt de tots els altres símbols de la jerarquia nacionalista com el símbol per excel·lència de la identitat col·lectiva i de la identificació nacional. Sense fugir d'aquesta idea, Tuan (1977) creu que el concepte de *homeland* es refereix sobretot a un àmbit geogràfic més aviat reduït, del que n'és possible el coneixement per experiència directa. Seria similar al concepte de *heimat* alemany, del que Leonard Doob (1952) en dóna una interessant definició extreta d'un almanac tirolès: «*heimat* és la mare terra que ha parit la nostra gent... *Heimat* és el nostre paisatge... Per aquesta *Heimat* els nostres avantpassats han lluitat i sofert; per aquesta *heimat* els nostres pares han mort» (p. 156). Ens trobaríem aquí davant d'una extrapolació de sentiments des d'un micro-àmbit geogràfic conegut per experiència directa (la *homeland*, la *heimat*) a un macro-àmbit geogràfic (el conjunt del territori nacional) que no és conegut per experiència directa, sinó per d'altres vies.

Crec, després dels exemples donats, que l'estudi de la semiòtica del paisatge nacionalista ha de facilitar l'establiment d'una relació —poques vegades explorada— entre cultura, política i territori. No podem oblidar que les característiques culturals són sovint essencials per entendre determinades manifestacions dels nacionalismes.

En definitiva, els nacionalismes són ideologies territorials, en el sentit que estan fonamentades en imatges i referències territorials. Dit d'una altra manera: el territori és un component fonamental en la ideologia nacionalista. Els nacionalismes parteixen de l'existència —real o suposada— d'una nació, d'un fet nacional en el qual l'element territori és sempre present, en menor o major mesura i d'una o altra manera. Són, a més, unes ideologies polítiques que persegueixen uns objectius determinats a través d'unes estratègies polítiques determinades. Aquestes estratègies són, en bona part, estratègies territorials, en el sentit que, a diferència d'altres fenòmens socials, els nacionalismes se serveixen ideològicament del territori, i ho fan d'una manera intensiva, continuada. El territori és, doncs, un element clau a l'hora d'intentar entendre i explicar el fenomen nacionalista.

Si això és així (i crec que no m'equivoco), vol dir que els geògrafs tenim quelcom a dir sobre aquesta qüestió a la resta de la societat. Des d'aquesta perspectiva, aprofito l'ocasió per reivindicar el paper cultural i la funció social que, en aquest país, la geografia hauria de tenir i no té, sovint per culpa dels mateixos geògrafs. Hem avançat moltíssim en la reivindicació d'una geografia aplicada a l'ordenació del territori i a la gestió dels recursos naturals. I això és bo: calia fer-ho i cal seguir en aquesta línia. Ara bé, simultàniament —i contradictòriament—, no hem avançat tant en la reivindicació d'una geografia que tingui una presència activa i una veu diferenciada en el món editorial i en els dels

mass-media. Més aviat diria que, en aquest aspecte, hem perdut terreny. En les tertúlies radiofòniques, en els debats televisius, en les columnes d'opinió de la premsa diària que tracten sobre les grans qüestions que afecten el món contemporani, quants geògrafs hi trobem? Quin espai ocupen les prestatgeries dedicades a temes geogràfics a les llibreries del país? La percepció social del geògraf no millorarà només a través d'una major potenciació del que, de forma poc precisa, anomenem «geografia aplicada», sinó també —i jo diria sobretot— a través de la difusió (a ser possible publicada) dels punts de vista del geògraf sobre els grans temes que preocupen a les societats contemporànies. I un d'aquests temes és, sens dubte, el nacionalisme.

Moltes gràcies

Notes

* Aquest text recull a grans trets la conferència que el Professor Joan Nogué realitzà a la seu de la Societat Catalana de Geografia el dia 17 de desembre de 1992.

Bibliografia

- ANDERSON, James, 1988, *Nationalist Ideology and Territory*, in JOHNSTON, R.J., KINGHT, David; KOFMAN, Eleonore, eds., 1988, pp. 18-39.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, (1887) 1978, *Records d'un excursionista*, Barcelona, Selecta.
- DANÉS I VERNEDAS, Joan, 1913, «De Sant Joan de les Abadesses a Besalú per la Garrotxa», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 220 a 222, pp. 148-181.
- DOOB, Leonard W., *Patriotism and Nationalism: Their Psychological Foundations*, New Haven, Yale University Press.
- GELABERT, Mossèn Josep, 1908, *Guia Ilustrada d'Olot y ses valls. La Petita Suïssa Catalana*, Barcelona.
- JOHNSTON, R.J.; KINGHT, David; KOFMAN, Eleonore, eds., 1988, *Nationalism, Self-determination and Political Geography*, London, Croom Helm.
- LIPSET; ROKKAN, eds., 1967, *Party Systems and Voter Alignment: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press.
- LOWENTHAL, David; PRINCE, Hugh C., 1965, «English Landscape Tastes», *The Geographical Review*, LX-2, pp. 186-222.
- NOGUÉ i FONT, Joan, 1985, *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*, Girona, Diputació de Girona i Col·legi Universitari de Girona.
- NOGUÉ i FONT, Joan, 1991, *Els Nacionalismes i el Territori*, Barcelona, El Llamp.
- OLWIG, Kenneth, 1984, *Nature's Ideological Landscape: A Literary and Geographic Perspective on its Development and Preservation on Denmark's Jutland Heath*, London, George Allen&Unwin.
- POULANTZAS, Nicos, 1979, *Estado, poder y socialismo*, Madrid, Siglo XXI.
- PRATS, Llorenç, 1988, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Edicions 62.
- PUJOL, Hermínia; RIBAS, Anna, 1989, «La geografia política en Vidal de la Blache: 'La France de l'Est'», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 15, pp. 89-108.
- TUAN, Yi-Fu, 1977, *Space and Place. The Perspective of Experience*, London, Arnold.